

MARKETINGOVÝ POTRAVINOVÝ ŘETĚZEC A STRUKTURÁLNÍ ZMĚNY VE ZPRACOVATELSKÉM PRŮMYSLU

Josef Mezera

odbor agrárního trhu a integračních procesů, Výzkumný ústav zemědělské ekonomiky,
120 58 Praha 2, Mánesova 75, Fax: (422) 627 30 20

Anotace:

Vývojové tendence na domácím a zahraničním trhu, spolu s technickým a technologickým vývojem, podporují změny v prodejní a výrobní orientaci potravinářských podniků. Vytěsnění a ukončení činnosti nežádoucích zpracovatelských podniků, neplnění závazky vůči zemědělské prvovýrobě, pomůže k "ozdravení" tržních řetězců a celého tržního prostředí. V další vývojové etapě lze očekávat, v souladu se zahraničními trendy, další růst koncentrace zpracovacích kapacit a potravinářských podniků a jejich užší marketingové a kapitálové propojení se zemědělskou prvovýrobou.

Summary:

Development trends on the inland and foreign markets together with technical and technological development support the changes in selling and productive orientation of food plants. Replacing and closing some undesirable processing plants which do not keep their obligations to the agricultural production will help to the "recovery" of market chain and the whole market at all. In harmony with foreign trends, further growth of the concentration of processing capacities and food plants and their close marketing and financial connection with agricultural production is to be expected in the next development stage.

Klíčová slova:

zemědělství, tržní řetězec, potravinářské podniky

Key words

agricultural, market chain, food plants

Účelné a vyvážené fungování a výkonnost úplných tržních potravinových řetězců, přináší potřebný efekt všem jeho článkům a zejména otevírá prostor pro trvale udržitelné zemědělství. Tohoto žádoucího stavu v České republice však dosud docíleno nebylo. Zásadní strukturální změny jsou nezbytné ve zpracovatelském článku, zejména potravinářském průmyslu. Sledování a analýzy těchto strukturálních změn signalizují, že sice postupně, ale přesto v řadě směrů trvale probíhají.

Změny v oborové struktuře potravinářského průmyslu

Zatímco v roce 1989 se s ohledem na spotřebu preferované obory zpracovávající živočišnou produkci (masný, mlékařský a drůbežářský) podílely na výrobě 60%, pak v roce 1990 pouze 58,5% a v roce 1991 jen 50,4%.

Růst produkce a tím i podíl na struktuře zpracovatelského článku se rozšířil v r. 1991 a v r. 1992 pokračoval, u komodit rostlinného původu, a to u výroby sladu a piva, cukrovarské a cukrářské výroby a u výroby tuků a olejů.

Celkový oborový pohled na strukturu potravinářského průmyslu (bez tabákového průmyslu) v r. 1993 ukazuje následující přehled o podnicích s 25 a více zaměstnanci:

	podíl na výrobě zboží v %	index VZ 1992/93	počet podniků
výroba masa a mas. výrobků	22,0	93,4	89
zpracování ryb	0,4	96,1	6
zprac. ovoce, zeleniny a brambor	3,6	96,7	32
výroba rostl. a živočiš. olejů a tuků	5,4	116,3	4
úprava a zprac. mléka	20,7	96,8	53
výr. mlýn. a škrob. výrobků	5,1	102,5	36
výr. hotových krmiv	2,9	99,6	18
výr. ostatních potr. výrobků	22,7	110,6	160
výroba nápojů	17,1	113,4	82
výroba potravin	100,0	102,7	480

Přehled ukazuje, že stále vysoký podíl v potravinářské výrobní struktuře zaujímá výroba masa a masných výrobků a úprava a zpracování mléka. Tyto dva obory představovaly v roce 1993 společně 42,7% výroby potravinářského průmyslu. Přitom jde o obory s úzkou vazbou na zemědělskou primární sféru a v případě narušení této vazby, čemuž většinou odpovídá současný stav, vznikají poruchy v tržních řetězcích.

Snižující se rozsah výroby oborů zpracovávajících produkci chovu zvířat a stále vysoký počet podniků těchto oborů, jak je též patrné z výše uvedeného přehledu, zachovává ekonomicky neúnosný rozsah nevyužitých kapacit.

Zpracovatelské podniky s nízkým využitím kapacit obvykle neplní své závazky vůči primární sféře a vytváří ekonomicky "nezdravé" tržní prostředí. Ukončení podnikání těchto subjektů, zvláště pokud jde o zastaralé výrobní kapacity, nutno považovat za žádoucí.

Nevyužité kapacity, zvláště na okraji průmyslových center, by bylo s podporou těchto center, účelné přebudovat na tržnice a velkoobchodní sklady moderního typu. Mimo jiných výhod by toto řešení vedlo k omezení, v současné době značně rozsáhlé přepravy velkých nákladů do vnitřních částí těchto center.

Růst zaznamenává diverzifikovaná skupina ostatních potravinářských výrobků (pekárny a jiné potravinářské výroby), výroba nápojů a výroba rostlinných a živočišných olejů a tuků. Tato výroba je zkoncentrována do poměrně velmi omezeného souboru podniků, jejichž počet je vcelku stabilní. Lze očekávat, že v další etapě se proces koncentrace bude prosazovat i u jiných zpracovatelských oborů (cukrovarů, konzerváren a dalších).

Pozice zpracovatelských subjektů na odbytovém trhu

Menší zpracovatelské firmy a zemědělské podniky se zpracovacími kapacitami většinou dodávají na místní či oblastní trhy, avšak jejich podíl na těchto trzích, při současném zastoupení větších firem, obvykle neumožňuje zneužití hospodářského postavení.

Podle výběrového šetření se počet odběratelů výrazně rozšířil a obvykle dosahuje od 100 do 1000 stálých odběratelů u středních podniků a u větších podniků i více jak 1000. Pouze v omezené míře se vyskytuje nižší počet jak 100 odběratelů, kdy jde převážně o napojení na síť vybraných velkoodběratelů.

Většina zpracovatelských podniků si vytváří v omezeném rozsahu vlastní distribuční síť, jejímž prostřednictvím obvykle realizuje do 10% své produkce a v ojedinělých případech větší podíl.

Technologické změny směřující ke zvýšení trvanlivosti potravin (pečiva, mlékárenských výrobků, piva a pod.) s možností přepravy na delší vzdálenosti umožňují středním a větším zpracovatelským firmám dodávat na trh celé ČR resp. v širší míře i na zahraniční trhy.

Rostoucí počet domácích subjektů na trhu, spolu s filiálkami zahraničních firem, přispívá k větší soutěživosti a k posilování pozice spotřebitelů na domácím trhu. Přitom poptávka po určitém zboží a jeho nedostatečná nabídka na některém článku domácího potravinového řetězce, může vést k jeho vynechání a nahrazení zahraniční nabídkou. Toto riziko, v případě postupného snižování ochrany domácího trhu, může vážně ohrozit pozici domácích firem na trhu.

Poptávkové trendy a pozice spotřebitele

Domácí poptávkové trendy se stále více opírají o vývojové tendence na světovém trhu potravinářskými výrobky. Jde zejména o tyto tendence:

- internacionalizaci výživy v důsledku rostoucí otevřenosti trhů a dominantní role nadnárodních společností při formování účinné reklamy
- posun ve struktuře spotřebitelských preferencí směrem ke zdravé výživě včetně akceptování vyšších cen produktů racionální výživy spotřebitelskou veřejností
- intenzivnější prosazování zájmů četných skupin se specializovanými nároky na výživu (jde např. o diabetiky, sportovce, skupinu s požadavky na luxusní potraviny a některé další skupiny).

Tyto a další poptávkové trendy kladou další nároky na hlubší strukturální a sortimentní změny v potravinářské výrobě. Ukazuje se, že širší sortimentu a plynulost zásobování má vzestupnou tendenci.

Posílení pozice spotřebitele na trhu napomáhá i nová legislativa. Vedle již přijatého, universálně zaměřeného zákona na ochranu spotřebitele (zák. č. 634/1992 Sb.) je připravován zákon o potravinách spolu s prováděcím předpisem, který by měl mimo jiné, důsledněji chránit spotřebitele před falšováním potravin, než tomu bylo dosud a způsoby obvyklými v zemích s rozvinutou tržní ekonomikou. Nové situaci by měl odpovídat i systém kontroly potravin.

Další směry adaptace a restrukturalizace potravinářského sektoru

Pro další adaptaci potravinářského sektoru na podmínky tržní ekonomiky a pro jeho restrukturalizaci má nesporný význam příliv zahraničního kapitálu.

Tento příliv se v letech 1990 až 1993 uskutečnil převážně formou přímých zahraničních investic. Jejich objem v uvedených letech dosáhl částky zhruba 200 mil. USD a z celkového investovaného cizího kapitálu do ČR představuje tato částka téměř 10%, což je skoro stejný podíl jako do sféry peněžnictví.

Významné změny se uskutečnily ve vlastnické struktuře potravinářského průmyslu. Jestliže na počátku roku 1993 převažoval ve vlastnické struktuře státní sektor, pak v jeho průběhu se výrazně rozšířil soukromý sektor.

Podle zákona č. 92/1991 Sb. o "velké privatizaci" bylo už privatizováno téměř 400 samostatných výrobních jednotek, z toho nejvíc v oborech zpracování jatečných zvířat, mlýnské a pekárenské výrobě, mlékárenských a vaječných výrobků, výrobě sladu a pivovarských výrobků, výrobě ovoce a zeleniny, škrobárnách, lihovarech a vinařské výrobě.

V uplynulých letech probíhaly intenzivní změny i ve velikostní struktuře potravinářských podniků. Z hlediska velikosti potravinářských podniků podle počtu zaměstnanců se v r. 1993 nejvíce rozrostl soubor podniků v kategorii od 25 do 99 osob. Také v kategorii od 100 do 599 zaměstnanců počet podniků vzrostl. Naopak pokles počtu podniků nastal v kategorii se 600 a více zaměstnanci.

Menší podniky (od 25 do 99 zaměstnanců) vykazují za r. 1993 v porovnání s r. 1992 jako jediná velikostní kategorie dynamický růst výroby (o 4,1 %) i celkového prodeje zboží (o 8,4 %).

V období přechodu na tržní ekonomiku převládá ve zpracovatelském článku potravinového řetězce počet ziskových podniků, přičemž jejich počet postupně klesá. Některé z perspektivních akciových společností vstoupily na kotovaný trh pražské burzy, s akciemi některých z nich se obchoduje na zahraničních burzách cenných papírů.

Management těchto společností většinou zakládá jejich perspektivu na velkých investičních vkladech na modernizaci výrobních jednotek a na marketingové strategii, jejíž

součástí obvykle bývá zavádění mezinárodních a národních značek pro výrobky těchto firem. K širšímu kapitálovému propojení s primární sférou potravinového řetězce zatím nedošlo.

Závěr:

Vedle změny ve výrobní struktuře, probíhají v potravinářském sektoru i změny ve vlastnické a velikostní struktuře, s prosazováním tendence v rozšiřování počtu potravinářských podniků, a to i v oborech, kde je nadbytek zpracovacích kapacit.

Přes vcelku příznivou ekonomickou pozici celého sektoru a některých významných firem je nutno očekávat redukci nadbytečných kapacit i celých podniků, a to především v cukrovarnickém, masném a mlékárenském průmyslu, kde se již zostřila konkurence.

Literatura:

Mezera, J.: Ekonomický potenciál potravinářského průmyslu a jeho zapojení do integračního procesu s ES, Zem. ek., 39, 1993, č. 2 - 3

Krejčí, J. Štiková, O.: Vývoj změn ve spotřebitelské poptávce po potravinách, Výzk. studie VÚZE č. 5, 1994

Kolektiv: Ekonomický potenciál potravinářského průmyslu, Výzk. studie SPI, 1992

Výsledky výběrového šetření o strukturálním vývoji v potr. průmyslu, VÚZE, 1994

Situační a výhledové zprávy MZe VÚZE (komoditní studie 1993 a 1994)

BULLETIN ČSÚ a Statistické informace ČSÚ za r. 1993 a první čtvrtletí 1994